BÁNKI ÉVA

„KIMONDHATNÁ A NEVÉT IS, HA LENNE ÉRTELME"

A NÉVADÁS JELLEGZETESSÉGEI TAR SÁNDOR SZÜRKE GALAMBJÁBAN

A detektívregény narratív sémája szinte minden hagyomány alapján értelmezhető. Ám a valós társadalmi térbe helyezett „kemény krimik", hardboiledok mégiscsak ott tudnak igazán elterjedni, gyökeret ereszteni, ahol a tettes „néven nevezése" a bűn és büntetés individualista felfogásával párosul. Bár a „nyomozás" elemei (rejtély és felderítés, beavatás, bűnbakkeresés stb.) beépülhetnek nagyon sok fajta elbeszélésbe, de a skandináv és az angolszász krimiirodalom reneszánsza azt jelzi, hogy a klasszikus kemény krimi és a protestáns individualista etika hagyománya azért napjainkban is összefonódik.

Ha egy regényhős máról holnapra radikálisan megváltozhat, ha az áldozatai egyszer csak „mindent" megbocsájtanak, ha a bűn eltörölhető egyik napról a másikra, ha a *név* már nem tudja összetéveszthetetlenül jelölni az elkövető személyét, akkor ugyan mi értelme volna a tettes *néven nevezésének* vagy akár felelősségre vonásának? Ha nincs *név*, vagy ha nincs azonosítható jele a tettesnek, akkor nincs kit leleplezni – tehát a múlt nem beszélhető el többé egy klasszikus detektívtörténet eszközeivel.

De ha így van, akkor milyen eszközökkel beszélhető el?

Tar Sándor névadási szokásait már csak ezért is érdemes szemügyre venni, mert a *Szürke galamb* a noir, a társadalmi regény és a detektívtörténet műfaji jegyeit is felmutatja. Tar „bűnregénye" (a regény kiadója a borítón így jelöli a műfajt) hemzseg a külön-

[1] Mindezekről még lásd: Dömötör Edit: *Nyomozás és olvashatóság. Tar Sándor*: Szürke galamb. In Alföld, 2007/VII. 70–84.

[2] Tar Sándor: *Szürke galamb*. II. kiadás. Budapest, 1996, Magvető. 119.

féle – klasszikus krimikben szokatlan – álnevektől, bizonytalan nevektől, tulajdonnevekkel kapcsolatos játékoktól: ebben a „fura" detektívtörténetben az elbeszélő többször a detektívre is így utal: *Molnár (fő) hadnagy*.

Természetesen a névadás különössége a regény minden ízét átjáró többértelműséget – a várost felforgató gyilkosságoknak több megfejtésük is van, ám nincs olyan megfejtés, amely az összes bűncselekményre magyarázattal szolgálna, a detektív semmilyen rendet nem állít „vissza"[1] – is hangsúlyozza. A nevekkel kapcsolatos játszadozás és bizonytalanság a legkülönfélébb státuszú szereplőkre is kiterjed: a regénybeli Feri nem Feri, hanem „Fe", Néger, a roma kisfiú nem néger, Molnár főhadnagy csak hadnagy, hisz visszaminősítették, a galambos ember „valami Vámos vagy Vámosi bácsi, pontosan a nevét se tudták[2]". Líbia, a rendőrségi titkárnő eredetileg Lídia, a rendőr Tapsi Hapsi nem Tapsi Hapsi, hanem Talpas Józsi, Álmos Elek nem Álmos Elek, hanem Elek Álmos, Lázár, a maffiózó pedig nemcsak a Lázár, hanem a Mocsok, Sárga, Penge, sőt a Rácz, Rács, Rácsai nevekre is hallgat.

A tettes persze minden detektívregényben „rejtőzködik", gyakran álnevet visel, mint ez „szokás" az alvilágban és a titkosszolgálatoknál, de a rengeteg álnév mögött mi, olvasók tudjuk az „igazit". A detektívregény-olvasás arra a hallgatólagos konvencióra épül, hogy a számos álca, a tettes számtalan álneve mögött van egy *saját*, egy *igazi* – az a név, amivel a tettes azonosul, és amit el akar a többiek elől rejteni (de amit mi, olvasók megtudunk a rejtély feltárulásakor). De a Tar-regény sorozatgyilkosainak, a „galambos embernek" és Csiszárnak a polgári nevét (vagy azt a nevet, amivel ők maguk azonosultak) az elbeszélés végén sem tudjuk meg. Vannak tettesek, igen, le is leplezik őket, ám a szó igazi értelmében nem sikerül *néven nevezni* őket.

A tulajdonnevekkel kapcsolatos bizonytalanság a fő- és mellékszereplőket is érinti, a különféle rendű-

rangú bűnözőket és rendőröket, viszont nem jellemzi az áldozatokat. „Becsületes", kételemű (vezetéknév és keresztnév vagy vezetéknév és rang-, illetve foglalkozásnév), egyértelmű neve csak a balekoknak van. Ők azok, akiknek az élete mozaikszerű epizódokban megjelenik a regény kezdetén, akik a „galambos ember" figyelő tekintete előtt élnek, ahogy ők azok, akik megbetegednek a szürke galambok terjesztette betegségben, ahogy ők azok is, akik apróhirdetés útján szeretnének végezni „szeretteikkel". De különös módon ilyen egyértelmű, becsületes- (vagy balek-)neve van az egyik tettest a halála pillanatában leleplező Borbán ezredesnek is.

A szilárd tulajdonnévvel jellemezhető stabilitás és kiszámíthatóság határvonalat von győztesek és vesztesek közé.

De hogy lehetséges ez?

A mi felfogásunk szerint a név (a *valamilyen*, de legalább kételemű név) ugyanolyan magától értetődő, születésünktől adott és „elvehetetlen", akárcsak az ujjlenyomat. Nehéz lenne például egy individuális hősökre épülő történetet elmondani tulajdonnevek nélkül. (José Saramago erre tesz kísérletet számos regényében. De az ő műveiben az egyéb megnevezések, például az „orvos felesége" majdnem olyan stabil jelölők, mint a tulajdonnevek.) Ám a regény születésének hajnalán, a XI–XII. században a tulajdonnév még nem feltétlenül individuális létezőt jelölt, az első nyugat-európai regények hősei, a lovagok az *igazi* nevüket nem a szüleiktől kapták, hanem a kalandjaik során szerezték meg. A lovagregény sokszor a név *megszerzésének* története. A hős *igazi* neve sokszor csak a próbatétel végén mondatik ki először – jutalmul (például Chrétien de Troyes: *Az Oroszlános Lovag*).

A lovagi irodalom nagyon szerette a keresésen alapuló, „queste"-típusú történeteket. A Grál-regényekben a „név" (vagyis a személyes érettség és egyéni üdvösség) megszerzése összekapcsolódott a

„nagy bűnös", az apa iránti nyomozással, hiszen a *fiú* az *apa* helyébe állva, az apát leleplezve juthat el céljáig: a fájdalmas apa–fiú viszony (Galahad és Lancelot, Gahmuret és Parzival) sok lovagregényben meghatározza a „keresést".

A detektívregények narratív sémája sok tekintetben tényleg hasonlít a lovagregényekére.[3] Bár ritka az olyan elbeszélés, mely apa és fiú küzdelmét állítja elénk (ámbár van ilyen is: James Ellroy híres *Szigorúan bizalmas*a), de azért a krimikben a gyilkos jellemzően idősebb, tapasztaltabb, titokzatosabb, mint a nyomában loholó detektív. Ez a *Szürke galamb* mélystruktúráiban is megmutatkozik: a „galambos ember" egy toronyház tetején élő, a város életét messzelátóval, távolról figyelő házmester, a másik sorozatgyilkos, Csiszár pedig – akire a narrátor „ejtőernyősként" is utal – Molnár hivatali felettese. A detektív a *Szürke galamb*ban is a „nagyok" titkai után nyomoz, de a bűn nem feltétlenül az apákhoz vagy az apák nemzedékéhez kapcsolódik, hanem a mindenkori fensőbbséghez, a politikai (titkosszolgálati) és a metafizikai hatalomhoz.

A kétféle hatalom a regényben nem azonosítódik, de azért sokszorosan egybekapcsolódik: Csiszár azért üldözi a „galambos embert", mert titkosszolgálati kapcsolataiból eredő hatalma mellé a házmester metafizikai hatalmát (és persze „titkos méregpárlatait" is) meg akarja szerezni. Kérdés, hogy a halála pillanatában a gyilkos személyét leleplező Borbán pusztán az elkövető személyére akar-e utalni, mikor elkiáltja magát: „király"? Valami nyakatekert szójátékot kiált bele az éjszakába (Csiszár – császár – király)[4], vagy pedig ezzel az „égbe-kiáltással" a bűn hatalommal összefüggő természetét akarja leleplezni? (Érdemes figyelni a „kiáltás" érzelmi intenzitására, a „kiüvöltésre" is: „... aztán már csak az agya működött, a halálfélelemnél is jobban gyötörte a tehetetlenség, hogy nem üzenhet, nem hagyhat jelet, és mielőtt a lövés eldördült volna, az ösztön kiüvöltött a torkán: király!"[5])

[3] Villarrutia, Xavier: *Tres notas sobre Jorge Luis Borges*. In Alazraki, Jaime (szerk.): *Jorge Luis Borges*. New York, 1971, Columbia Univerity Press. 64–68.; Lacassin, Francis: *Mythologie du roman policier*. Paris, 1993, C. Bourgois; uő: *Mythologie du fantastique*. Monaco (Paris), 1991, Rocher. A lovagregények a mai popkultúrára tett hatásáról: Pál Ferenc: *A jövő regénye: a telenovella*. In Filmkultúra. 1998. május.

[4] Benyovszky Krisztián: *Egyenruhás madárjósok. Tar Sándor* Szürke galamb *című regényéről* – In uő: *A jelek szerint. A detektívtörténet és közép-európai emléknyomai*. 258-272. 271. (első megjelenés: Kalligram. 2003/II. 93-104.)

[5] Tar Sándor: i.m.156.

Ez az olvasat – miképp a regénybeli Szűcs énektanár megfejtése[6] és egyáltalán a *néven nevezés* radikális kudarca – már a realista, a hagyományos társadalmi regény irányába mozdítja ki az elbeszélést. Nem vagy nem elsősorban egyes emberek, individuumok, hanem a gyilkosok mögött álló metafizikus erők, titkok vagy titkosszolgálatok is felelősek a város romlásáért. Ezt a kivégzése előtti percekben Borbán ezredes is tudatosítja magában: „kimondhatná a nevét is, ha lenne értelme".

És nemcsak Csiszár, a hajdani „titokszolga" visel ilyen, a bűn individualitását elfedő nevet. A „galambos ember" szókapcsolat jelenthetne galambtenyésztőt, utalhatna egy különösen jószívű honpolgárra is, de természetesen jelentheti magát az Emberfiát, akinek istenfiúságáról a Szentlélek galambként tett tanúságot. A regénybeli „galambos ember" persze Antikrisztusként viselkedik (ezt betudhatjuk az elbeszélést belengő groteszk iróniának[7]): a „galambos embernek" már-már sikerül legyőznie a halált, szinte transzcendens (egy toronyház gondnokaként egyenesen „emberfeletti") hatalommal bír, az emberek titkos kívánságait is képes valóra váltani, miközben aktív gyilkológépekké változtatja a galambokat. Hajdani cellatársai persze Gonosznak nevezik.[8] A tulajdonnév itt is meghosszabbított árnyéka a személyiségnek, ez az a név, amely a sorozatgyilkos „esztelenségének", gyilkosságai „motiválatlanságának" baljós és az egyes emberen túlmutató tervszerűséget kölcsönöz.

A mindennapi életben a sorozatgyilkosok elfogását nehezíti, hogy nem „tervszerűen" ölnek, áldozataikhoz többnyire nem fűzi őket semmilyen kapcsolat. Noha köznapi értelemben Csiszár is, a „galambos ember" is „őrültek", de mégis ők a regény leginkább tervszerűen cselekvő szereplői. Az ő neveik nem is személyes jelölők, hanem leleplezések. (Ám nagy kérdés, hogy az ilyenféle, nevekben is ennyire kihangsúlyozott példázatosság növeli-e egy elbeszélés esztétikumát?)

[6] A regény egyetlen „civil" megfejtője Szűcs István énektanár. Őt a felismeréshez nem rendőrségi-alvilági információk vezetik (személyesen a bűnügy egyetlen szereplőjét nem ismeri) – de az ő megfejtése ugyanarra az eseménysorra vonatkozik: „Ő most világosan látta, hogy odakint az emberek másként viselkednek, mert történt valami, ami elszabadította addig elfojtott érzelmeiket, vágyaikat, szenvedélyüknek, gyűlöletüknek hirtelen gátja szakadt és tárgya lett. Ha még néhány percig kitartóan hagyja magát gondolkodni, talán mindent megfejt, amin most egy sereg ember töpreng a városban, roppant összefüggésekre jöhetett volna rá, csakhogy nem érdekelte, mivel benne is átlényegült valami..." Tar Sándor: i. m. 169.) (Szűcs énektanár szerepéről részletesebben: Bánki Éva: *„A meghalni nem tudó bűn." Hard-boiled-hagyomány a magyar irodalomban* – In Benyovszky Krisztián – H. Nagy Péter (szerk.): *Lepipálva. Tanulmányok a krimiről.* Dunaszerdahely, 2009, Lilium Aurum. 83–106., 104.)

[7] Ennek jelenlétére Benyovszky Krisztián hívta fel a figyelmet (Benyovszky Krisztián: i.m.).

[8] „Bárhová került utána, még ha más városba is az idők során, a híre elkísérte, akkor már úgy hívták, a Gonosz, és az ő cellájában mindig virrasztott valaki. Egyébként hiába." Tar Sándor: i. m. 150.)